

جملة التخصيص في اللغة العبرية، البناء والوظائف

أحمد جاسم محمد
حسين إسماعيل كاظم

المستخلص

هذا البحث يتناول موضوعاً مهماً في بناء أحد أنواع الجمل البسيطة في اللغة العبرية، وهي جملة التخصيص. يهتم هذا البحث بدراسة أجزاء الجملة التي يمكن أن تكون جزءاً تخصيماً في جملة التخصيص، والضمائر التي يمكن أن تؤدي وظيفة الضمير العائد في جملة التخصيص.

يعد هذا البحث محاولة للتعرف على العوامل النحوية التي من شأنها أن تحدد قواعد جملة التخصيص. وسيتم في هذا البحث مناقشة المسائل النظرية المتعلقة بطريقة بناء هذا النوع من الجمل.

تكمن أهمية هذا البحث في الإشارة إلى ماهية جملة التخصيص، إذ أن هناك رأيين رئيسيين بصدد مسألة ماهية وبناء جملة التخصيص، فحسب الرأي الأول تصنف جملة التخصيص كجملة بسيطة قد تم استخراج أحد أجزائها الثانوية ووضعه في بداية الجملة لغرض توكيده ويسمى (جزء التخصيص)، بينما تصنف جملة التخصيص، حسب الرأي الثاني، كجملة مركبة فيها جزء التخصيص هو المسند إليه وبقيّة الجملة تعد مسنداً مركباً. كما يشير هذا البحث إلى أهم المجالات التي يستخدم فيها هذا النوع من الجمل في اللغة العبرية، وكذلك يشير إلى أهم الوظائف التي يؤديها البناء النحوي لجملة التخصيص، والتي تم تحديدها في هذا البحث بست وظائف رئيسية، وأهمها: وظيفة "التوكيد"، ووظيفة "الأسلوب"، ووظيفة "الغموض المقصود".

משפט הייחוד בשפה העברית

המבנה והתפקידים

מורה עוזר

אחמד ג'סים מוחמד

מורה עוזר

חוסיין אסמאעיל כאדים

הקדמה

אברהם אבן-שושן (1972, עמ' 804) גורס כי התחביר הוא החלק בתורת הלשון העוסק בדרכי חיבורן של המילים הבודדות למשפטים שלמים, יסודות כלליים רבים של התחביר משותפים לכל הלשונות, אולם לכל לשון מערכת חוקים ודרכים אופייניים ומיוחדים לה הקובעים את עיקרי סגנונה. ש' נהיר (תשכ"ח. תש"ז, עמ' 8, 10), מדגיש שמצד המבנה מתחלקים המשפטים בשפה העברית לשלושה סוגים:

א- משפט פשוט: הוא משפט שיש בו נושא ונשוא או נושא ונשוא וטפלים, כגון: **"הפנקס פתוח"; "פתי מאמין לכל דבר"; "גד נעל את הדלת".**

ב- משפט מחובר: משפט מחובר ממשפטים פשוטים (שניים או יותר), שאינם תלויים זה בזה. כגון: **"אבי יסר אתכם בשוטים, ואני איסר אתכם בעקרבים".** (נצטרף משני משפטים פשוטים: (אבי יסר אתכם בשוטים) ו(אני איסר אתכם בעקרבים)).

ג- משפט מורכב: משפט מורכב ממשפטים פשוטים (שניים או יותר), שאחד מהם תלוי במשנהו, מכיוון שהוא בא אך להשלים ולפרש את אחד החלקים שבו, כגון: **"אני מאמין באמונה שלמה, שכל דברי הנביאים אמת".** מורכב משני משפטים פשוטים: (אני מאמין באמונה שלמה) ו(כל דברי הנביאים אמת). המשפט האחרון מציין, במה אני מאמין.

יצחק פרץ (1961, עמ' 270) מדגיש כי בין התכונות המיוחדות לשפה העברית מבנה מיוחד של משפטים והוא דוגמת **"הצור תמים פָּעֵלוֹ"** (דברים: לב / ד). המבנה הרגיל של משפט זה הוא: "פועל הצור תמים" (כלומר: מעשה ד' מושלם). ההרכב התחבירי של משפט זה הוא: (פועל – נושא, הצור – לואי, תמים – נשוא). פרץ מדגיש שבמשפט **"הצור תמים פָּעֵלוֹ"** הוצא הלואי "הצור" מחוץ לגוף המשפט: **"הצור תמים פָּעֵלוֹ"** במבנה חדש זה "הצור" הוא נושא הגיוני ופסיכולוגי – הוא מעסיק ראשונה את המדבר ואת השומע ומשמש נקודת מוצא לרעיון, גוף המשפט "תמים פעלו" הוא נשוא הגיוני ופסיכולוגי. הנושא הזה הוא חלק-משפט בודד, ואילו החלק האחר "תמים פעלו" הוא משפט שלם: (תמים – נשוא, פעלו – נושא). במקום הלואי "הצור", שהוצא מחוץ לגוף המשפט, בא תחליף, כאן כינוי הקניין: (שלו – פעלו). החלק, שהוצא מחוץ לגוף המשפט (הצור), אנו אומרים עליו: אנו מייחדים אותו, כלומר מעמידים אותו יחיד, לחוד, ומבליטים אותו – הוא חלק הייחוד. כל המשפט כולו, גם חלק הייחוד וגם גוף המשפט, נקרא "משפט ייחוד".

המטרה: מטרתו של המחקר הזה הן לחקור את משפט הייחוד בשפה העברית מבחינת: מבניהו, והדעות השונות שנאמרו על-ידי חוקרים שונים לגבי מהותו של משפט הייחוד מבחינה תחבירית, וגם להראות את היקף קישורו של מבנה משפט הייחוד לתחומים השונים של השפה העברית, כגון: המקרא, המשנה, השירה העברית, והסיפורת העברית, כלומר בקביעת התפקידים החשובים ביותר שמשחק אותם משפט הייחוד בתחומים שונים אלה.

השיטה: השיטה שיכול לנקוט בה במחקר הזה היא שיטת התיאור והניתוח הלשוני לטקסטים העבריים שנבחרו למחקר.

מילות המפתח:

תחביר - משפט ייחוד - חלק ייחוד - כינוי מוסב - דו־משמעות

מובנו ומבנהו של משפט הייחוד

במחקרי השפה העברית, משפט הייחוד מוגדר על-ידי מדקדקים וחוקרים רבים כדלקמן: לפי דעתו של שאול ברקלי (1974, עמ' 37) לסוג המשפטים הפשוטים שייך גם המשפט הנקרא "משפט ייחוד". צורת הדגשה מיוחדת היא, כשאחד החלקים הטפלים של המשפט מוצא ממקומו ומוצג (נפרד על-ידי קו מפריד) בראש כל המשפט, כאילו היה הוא הנושא, כגון: "מחשבה טובה - הקב"ה מצרפה למעשה" (= הקב"ה מצרף מחשבה טובה למעשה) ועוד. ברקלי גורס שלמשפט בעל מבנה כזה קוראים "משפט ייחוד" או "משפט מיוחד".

לפי אורה שורצולד (תשל"ו, עמ' 321) משפט הייחוד הוא אמצעי סגנוני, שדוברי העברית משתמשים בו בהתמדה בדיבורם ובכתיבתם. היא מדגישה משפטים מסוג "הַחֶכֶם עֵינָיו בְּרֵאשׁוֹ" (קהלת: ב / יד) וגם המשפט "'קִיץ וְחֹרֶף אִמָּהּ יִצְרָתָם" (תהלים: עד / יז) הם דוגמות קלאסיות למשפט הייחוד. היא מדגישה גם שנקודת הכובד במשפט נמצאת בראשו ("החכם" ו"קיץ וחורף"), וכינוי רומז אליה בהמשך המשפט ("עיניו" ו"יצרתם").

לפי יצחק שלזינגר (1994, עמ' 71 - 72) משפט הייחוד הוא משפט שבו צירוף שמני (= חלק ייחוד) מוצא לראשו לשם הדגשתו, ובמקומו בא בגוף המשפט כינוי המוסב אל חלק הייחוד, כגון: "המדינה שלומה יקר לנו" הוא גורס כי המשפט השלם הוא משפט ייחוד ובו המילה "המדינה" היא חלק הייחוד והכינוי "ה" (בצירוף שלומה) הוא הכינוי המוסב.

שרה ליפקין ונועה בדיחייקלפוס (2007, עמ' 75) מגדירות את משפט הייחוד כי הוא סוג של משפט פשוט, המדגיש חלק מסוים באופן מיוחד על-ידי שינוי במבנה המשפט: שינוי הסדר הרגיל וחזרה על הרכיב שהוצא אל מחוץ למשפט. הן מוסיפות שמשפט ייחוד יופיע במקום שרוצים ליצור הדגשה גדולה של חלק במשפט (הייחוד), והן מביאות למשל את המשפט "חיפה - גנייה יפים במיוחד".

עמנואל אלון, ליאורה גרילק וגילה שילה (2006, עמ' 161) מגדירים את משפט הייחוד כי הוא משפט שבו צירוף שמני (חלק ייחוד) מוצא לראש המשפט לשם

הדגשתו, ובמקומו בא בגוף המשפט כינוי החוזר אל חלק הייחוד, ולפי דעתם, כל חלק משפט יכול להיות "מוצא" לראש המשפט, למעט פועל.

מרדכי יואלי (1964, עמ' 87 – 89) מדגיש שמשפטי הייחוד נקראים כך בגלל שהם מכילים חלק אחד מודגש באופן מיוחד על-ידי לשים אותו בראש המשפט, והוא נקרא "חלק הייחוד". יואלי מביא מספר דוגמאות, כגון: **"השיחה – חשבתי עליה כל אחר הצהריים"**; **"המחשב – הטכנאים הביאו אותו לפני שעתיים"**; **"היונים – אנשים מאכילים אותן בכיכר"**. לפי דעתו של יואלי משפטים אלה אינם משפטים רגילים, והם נקראים "משפטי ייחוד". הנשואים במשפטים אלה הם: **"חשבתי"**, **"הביאו"**, **"מאכילים"**. הנושאים הם: **"אני"**, **"הטכנאים"**, **"אנשים"**. הוא מדגיש שהמילים הכתובות בראשי המשפטים האלה – **"השיחה"**, **"המחשב"**, **"היונים"** – הן מילים חשובות במשפטים, אבל הן אינן הנושאים. מילים אלה הועברו מתוך המשפט הרגיל אל תחילתו, והוזכרו בהמשך. אם נשנה את סדר המילים במשפט לסדר הבסיסי, נוכל לראות זאת בכירור: **"חשבתי על השיחה כל אחר הצהריים"** (משפט פשוט, רגיל); **"הטכנאים הביאו את המחשב לפני שעתיים"** (משפט פשוט, רגיל); **"אנשים מאכילים את היונים בכיכר"** (משפט פשוט, רגיל). יואלי גורס כי במשפטים אלה חלק הייחוד מועבר מתוך המשפט אל ראש המשפט בשביל להדגיש אותו (**"השיחה"**, **"המחשב"**, **"היונים"**). כתוצאה לכך מבנה המשפט משתנה בעקבות ההעברה הזאת, כאשר בסדר המילים העיקרי אפשר לראות בקלות את הנושא ואת הנשוא. אפשר גם לראות שלפני החלקים שהפכו לייחוד, יש מילת-ייחס (**"על השיחה"**, **"את המחשב"**, **"את היונים"**), ולכן חלקים אלה אינם יכולים להיות נושאים.

לגבי מבנהו של משפט הייחוד, יואלי מדגיש שבמשפטי ייחוד, אם המילה, שהובאה כחלק ייחוד היא לוואי-מיכות, נצרף את כינוי-הגוף (הכינוי המוסב) אל השם-הנסמך, כגון:

"דברי חכמים שקולים ומדודים" ← "חכמים – דבריהם שקולים ומדודים"

אם היא מושא-יישיר נצרף את כינוי-הגוף אל הפועל-היוצא שבמשפט או אל מילת-היחס "את", והשם עצמו, כחלק ייחוד, יבוא בלי שום אות-יחס, כגון:

"אתה יצרת שמים וארץ" ← "שמים וארץ – אתה יצרתם"

"היהודים מכבדים את השבת" ← "השבת – היהודים מכבדים אותה"

אם המילה הנדונה, כלומר חלק הייחוד, היא מושא-עקיף נצרף את כינוי-הגוף אל מילת-היחס או אות-היחס של המושא העקיף, כגון:

"הנוסעים עלו על האוניה" ← "האוניה – הנוסעים עלו עליה"

"ראש הממשלה ביקר אתמול בהולנד" ← "הולנד – ראש הממשלה ביקר בה אתמול"

בעניין זה, יש לציין שנמצא במקרא מקומות שבהם נשארת מילת היחס, הנמצאת בכינוי המוסב, גם בחלק הייחוד, לדוגמה: **"לִפְתָּהּ, הִזְרֵק אֶת דָּם הַשְּׁלֵמִים לוֹ יְהוָה"** (ויקרא: ז / יד); **"ולמיכל בת-שאול לא היה לה ילד עד יום מותה"** (שמואל ב: ו, ויקרא: ז / יד).

כג). בתשתית משפט זה: "לא היה ילד למיכל בת-שאול עד יום מותה". הפסוק בשמואל הוא כנראה עירוב של שתי אפשרויות להבלטת מיכל. האחת, במשפט ייחוד, והשנייה, על-ידי שינוי סדר המילים במשפט.

ואם חלק הייחוד הוא תיאור-פועל, הבנוי משם-עצם וממילת-ייחס (או אות-ייחס), תוצא המילה הנדונה לפני גוף המשפט בלי סימן-הייחס, וכינוי-הגוף המתאים, המרמז עליה, יצורף אל סימן-הייחס, שנשאר בגוף המשפט, כגון:

"לא באתי לעבודה בגלל הגשם." ← "הגשם - לא באתי לעבודה בגללו."

"המסיבה נתקיימה באולם הגדול." ← "האולם הגדול - המסיבה נתקיימה בו." לפי יצחק שלזינגר (1994, עמ' 71 - 72) ניתן להצביע על התניות השימוש במשפטי ייחוד בלשון הפורמאלית הכתובה, שכן רובם של משפטי הייחוד המעטים הנקרים בטקסטים אלה מתפרשים על-פני קבוצה קטנה של דגמים תחביריים כדלהלן:

1 - צירוף-שמני + די + בינוני (+ כדי) + שם-פועל
שכותרתו בלבד דיה לעורר...

2 - צירוף-שמני + די / היה / יש / אין + ב' + בינוני (+ כדי) + שם-פועל
שפעולות חקיקה בלבד לא די בהן כדי...

ואפילו תהיה הפעולה מוגבלת די יהיה בה כדי...
עצם העלאתה של אופציה כזאת יש בה איתות...
אסקפתם של כלי נשק... אין בהם כדי...
ודבר זה היה בו כדי לשלול...

3 - צירוף-שמני (+ יש / אין / היה) + ל' / ב' + בינוני + צירוף-שמני
ובקיאים ממני בנושא להם השערות...

העניין שלכם בפלשתינים יש לו יסוד חיוני אחד...
רוב המדינות... אין להן מעמד מוסרי.
אופציה כזאת יש בה איתות רב משמעות.
החופש להסית יש לו מן הסתם שייכות...
ובני אדם... אין להם הסקרנות...

תיקון שחיקת השכר והרחבתו אין להם דבר עם הרפורמה.

4 - צירוף-שמני + הוא / זה + צירוף-שמני + כינוי מוסב
פישוט הליכים... אף הוא הגיע זמנו.

מְזַרְנִים זה דבר חשוב כמובן. (מבנה זה מנותח לרוב כמשפט שמני פשוט בעל אוגד, כשהאוגד זה משמש בעיקר במשלבים נמוכים ובלשון הדיבור, עם זאת יש המגדירים אותו כמשפט ייחוד של הנושא. ראה בעניין זה ע' אורנן, המשפט הפשוט תשל"ט, עמ' 138 - 156).

נוסף על דגמים תחביריים אלה, מצויים משפטי ייחוד בלא התניה גם בהקשרים תחביריים אחרים, אלא שהם משמשים בעיקר כאמצעי הדגשה ומיקוד. להלן נציג כמה מובאות בלתי ממוינות מבחינת ההתניה המבנית של משפטי ייחוד:

והרבה ממה שקורה - מקורו ב...

ואישים פוליטיים דרכם שלא לדקדק בתרי"ג...

סינדרום זה ביטוייו רבים והולכים...

שייתכן והדיקטטורה – ליקוייה גדולים.

דעות שונות לגבי מהותו של משפט הייחוד

רינה בן-שחר (2011, עמ' 7) גורסת כי הדעות חלוקות לגבי שאלת מהותו ומבנהו של משפט הייחוד: האחת רואה שמשפט הייחוד הוא משפט פשוט אשר הוצא ממנו חלק תחבירי כלשהו והועבר לראש המשפט (חלק הייחוד), והשנייה רואה שמשפט הייחוד הוא משפט מורכב אשר בו חלק הייחוד הוא הנושא והחידוש הוא הנשוא המורכב, אבל יש לומר שדרך הניתוח המקובלת בכלל היא זו הדעה הראשונה. לפי דעתו של רפאל ניר (1974, עמ' 108) הניתוח של משפט הייחוד נישה באחת משתי דרכים, ואין סיבה לפסול אחת משתי דרכים אלו. הגישה המקובלת בניתוח משפט הייחוד היא לראות בחלק הייחוד את אחד מחלקיו ה"טפלים" של המשפט שהובא בראשו לשם "ייחוד", ובמקום שצריך היה להופיע נשאר "כיני חוזר". חלק הייחוד מוגדר כבעל אותו התפקיד, שבו צריך היה לשמש בגוף המשפט אלמלא הועתק ממקומו. על פי הדרך האחרת חלק הייחוד הוא הנושא ההגייוני של המשפט והנושא התחבירי שלו בעת ובעונה אחת, וייתרת המשפט היא פסוק נשוא. למשל, במשפט **"הַחֶכֶם עֵינָיו בְּרֵאשׁוֹ"** תהיה המילה **"החכם"**, לפי דרך א' לוואי **(עֵינָי החכם בראשו)**, ואילו לפי דרך ב', תוגדר כנושא. כאן יש לציין, שעל פי דרך ב' אפשר לראות בכל משפט, שבו מופיע אוגד, משפט ייחוד, ובו האוגד הוא "הכיניו החוזר". הדקדוק המסורתי רואה את משפט הייחוד כמשפט מורכב. אצל גזניוס (1910, עמ' 140 - 143) משפט הייחוד הוא משפט מורכב, שהפרידיקאט שלו הוא משפט שלם; במשפט המורכב מבודד הנושא הטבעי בראש המשפט ואחריו בא משפט עצמאי שמני או פועלי. שמתייחס לנושא העיקרי באמצעות הכינוי או בלעדיו. דרייבר (1982, עמ' 264 - 274) מתאר גם הוא את המשפט בצורתו החיצונית, מעין משפט מורכב בעל נושא טבעי המוצב בראש המשפט, ואילו הנושא, שהוא משפט עצמאי, רומז בדרך כלל אל הנושא שבראש המשפט. גם בדקדוק הערבי המסורתי נחשב משפט הייחוד משפט מורכב, משפט שנושאו בראש המשפט, ואילו הנושא שלו הוא משפט עצמאי בעל התייחסות פורמאלית כלשהי אל הנושא המוצב בראש המשפט, ועל כן במשפט **"הַחֶכֶם עֵינָיו בְּרֵאשׁוֹ"** - **"החכם"** הוא נושא המשפט, **"עֵינָיו בראשו"** הוא הנושא במשפט. כשהנושא עצמו הוא משפט עצמאי שלם **(עֵינָיו - נושא, "בראשו" - נושא)**, ולפיכך המשפט כולו הוא משפט מורכב. לעומת זאת ספרי התחביר המודרניים מנתחים את משפט הייחוד כמשפט פשוט בהתאם לדרך התהוותו, ומתארים את חלק הייחוד בהתאם לתפקידו במשפט. אותו משפט **"הַחֶכֶם עֵינָיו בְּרֵאשׁוֹ"** ינותח לשיטתם כאילו היה **"עֵינָי החכם בראשו"**: **"החכם"** אינו אלא חלק ייחוד לוואי, **"עֵינָי"** הוא הנושא ו**"בראשו"** הנושא, ואין כאן מקום למשפט מורכב. אורה שורצולד (תשל"ו, עמ' 1 - 4) מציינת שבהיעזרו במסגרת התיאורטית של הדקדוק הגנרטיבי-טרנספורמטיבי טוען ע' אורנן, שברמת המבנה העמוק משפט הייחוד הוא אמנם משפט פשוט, אבל במבנה העילי של משפט הייחוד, הנוצר אחרי

הפעלת הטרנספורמציה של ייחוד, הוא משפט מורכב, הבנוי בדרך של (נושא + נושא) שהוא משפט, לשון אחר, משפט הייחוד נוצר כתוצאה מטרנספורמציה המעתיקה איבר מסוים במשפט, ובמקומו במשפט מוסב אליו כינוי. לעומת הגישה שרואה את משפט הייחוד כתוצאת טרנספורמציה, מצויה הדעה, שמשפט הייחוד הוא מורכב ביסודו ואין הוא תוצאת טרנספורמציה של ייחוד, לפי גישה זו אין לראות במשפט הייחוד משפט פשוט ברמה העמוקה, שכן הוא נבנה כמשפט מורכב; פועלות עליו אמנם טרנספורמציות, אך אלו אינן טרנספורמציות המאפיינות דווקא את משפט הייחוד אלא טרנספורמציות אחרות, כגון סדר, פרונמינליזציה וכיוצא באלה, הפועלת גם על מבנים תחביריים אחרים.

"חלק הייחוד" ו"הכינוי המוסב" במשפט הייחוד

שרה ליפקין ונועה בדיחי-קלפוס (2007, עמ' 75) מדגישות שלחלק הייחוד יש תפקיד תחבירי, וניתן לזהותו בעזרת הכינוי: כשהתפקיד התחבירי של הכינוי המוסב זהה לתפקיד התחבירי של חלק הייחוד, שהוא יכול להיות: (א) לואי סומך, שמתייחס אל נושא המשפט, כגון: "שָׁכַם בְּנֵי תְּשָׁקָה וַפָּשׁוּ בְּבִתְכֶם" (בראשית: לד / ח), או לואי סומך אל המושא, כגון: "שָׂרִי אֲשַׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמִי שָׂרִי כִּי שָׂרָה שְׁמִי" (בראשית: יז / טו). (ב) מושא ישיר או עקיף, כגון: "הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הוּא נְתַנָּה לִּי מִן הָעֵץ וְאָכַל" (בראשית: ג / יב); "הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לֶחֶם אֲתַנְּנָה וְלְזֶרְעֶךָ" (בראשית: כח / יג); "הַמְּקָרִיב אֶת דָּם הַשְּׁלָמִים, וְאֵת הַחֶלֶב מִבְּנֵי אֹהֲרָן: לוֹ תִהְיֶה שׁוֹק הַקִּמּוֹן, לְמִנְחָה" (ויקרא: ז / לג); "פֶּשְׁעֵינוּ אֲתַנּוּ וְעֹנֹתֵינוּ יִדְעֻנוּם" (ישעיהו: נט / יב); "שָׂרֵשׁ יֵשִׁי אֲשֶׁר עִמָּד לְנֶס עַמִּים אֱלֹהֵי גֹזִים יִדְרָשׁוּ" (ישעיהו: יא / י); "וְתִקְוֵתֵי מִי יִשׁוּרְנָה" (איוב: יז / טו). (ג) תיאור, כגון: "הַמָּטָה אֲשֶׁר עָלֶיךָ שֵׁם לֹא תֵרֵד מִמֶּנָּה" (מלכים ב: א / ד). אורה שורצולד (תשל"ו, עמ' 13-16) גורסת כי בתיאורי הפועל בולטות התופעות הבאות: (א) במילות-יחס אחדות כמו "ב", "על", "לפני", "אחרי" המשמשות כמתארי מקום במשפט הייחוד, הכינוי המוסב יהיה הכינוי החבור אליהן, בין אם חלק הייחוד הוא בעל תכונת "חי" ובין אם איננו; במילות-יחס אחרות כמו "אל", "מן" המשמשות כמתארי מקום הכינוי המוסב יהיה "שם" כאשר חלק הייחוד הוא חסר תכונת "חי". (ב) בתיאורים אחרים יבוא כינוי גוף חבור כשחלק הייחוד הוא בעל תכונת "חי", וכינוי מוסב אחר (מסוג תואר הפועל "אז", "כך" או כינוי רמז מסוג "זה") יבוא במקומו כשחלק הייחוד אינו "חי", פרט ל"ב" היחס, שבה ההמרה היא תואר-הפועל או כינוי גוף מוסב. (ג) בכל מקרה, נדיר ייחוד תיאורי הפועל שאינם תיאורי מקום ושאינם בעלי תכונת "חי", במילים אחרות, משפטי ייחוד, שבהם הכינוי המוסב ממלא תפקיד של תיאור הפועל במשפט אינם שכיחים ביותר, ואם יבואו, הרי תקינותם מותנית בכך, שהשם שיוחד הוא בעל תכונת "חי". שם חסר תכונת "חי" שכיח יחסית בתיאורי מקום והוא נדיר ביותר ובלתי תקין במקרי התיאורים האחרים. הכינוי המוסב אליו מותנה במילת-יחס. כאן, יש מקום לציין שהדעה הנפוצה ברוב ספרי הלימוד היא שאי אפשר,

בדרך כלל, לייחד את הנושא. אורנן (תשל"ט, עמ' 144 ואילך) מתנגד לדעה זו, כשהוא מדגיש שנמצא במקרא משפטי ייחוד שיש בהם חלק ייחוד נושאי, והם נמצאים גם בלשון המודרנית, הדבורה והכתובה, ובלשון הספרות. רובינשטיין (תשכ"ט, עמ' 183 ואילך) מקדיש פרק לנושא "משפטי ייחוד בעלי כינוי מוסב נושאי". יש לציין שנגד נכונותה של ראייה זו, לא הובאו, עד כה, טענות כבדות משקל, ולכן אין סיבה לפסול את קיומו של משפט ייחוד שיש בו חלק ייחוד נושאי. כנראה שנהיר (תשכ"ט, תש"ז, עמ' 32) הוא הראשון שקבע את הדעה של אי אפשר ליצור משפט ייחוד מייחודו של הנושא, והוא הגדיר והבאיר את היווצרותו של משפט הייחוד ככה: "משפט ייחוד: הוא משפט שבו אחד הטפלים, כגון (מושא, לוואי או תיאור), המובע בשם או בתחליפו, הוצא ממקומו הראוי לו במשפט, והוצג בפני עצמו לפני כל חלקי המשפט האחרים, כאילו היה הוא הנושא, ובמקומו בא כינוי חוזר עליו בתוך המשפט. לגבי הכינוי המוסב, יש לציין שהכינוי המוסב (או "החוזר") הבא במשפט הייחוד ומוסב לחלק הייחוד, יכול להיות כינוי גוף (חבור או פרוד), כינוי קניין (חבור או פרוד), כינוי רמז או תואר פועל רומז. למשל במשפט הבא: **"חריצות, התמדה ושקיעה – אותן אני מעריכה מאוד"** (במשפט הזה חלק הייחוד הוא "מושא"); ובמשפט: **"חריצות, התמדה ושקיעה – בכוחן אני מאמינה"** (חלק הייחוד במשפט הזה הוא "לוואי"). כך גם כשחלק הייחוד הוא נושא המשפט שמשפט הייחוד נוצר ממנו: **"חריצות, התמדה ושקיעה – כולן תכונות חיוביות"**; **"חריצות, התמדה ושקיעה – אלה הן תכונות חשובות להצלחה בבית הספר"** (במשפט הזה הכינוי המוסב הוא כינוי רמז). יש לטעון, בעקבותו של רובינשטיין (תשכ"ט, עמ' 117) כי בתוך המשפט השלם קיים משפט מדרגה שנייה: **"אלה הן תכונות חשובות להצלחה בבית הספר"** ויש בתוך המשפט הזה כינוי (רמז) המוסב לשמות העצם **"חריצות, התמדה ושקיעה"**, ולכן המשפט כולו נחשב למשפט ייחוד. יש לציין, שכינוי גוף עצמאי בא כאשר הכינוי המוסב משמש בתפקיד נושא במשפט המקביל. כינוי חבור בא כאשר תפקידו של הכינוי המוסב הוא לוואי סומך, מושא או תיאור במשפט המקביל. בשני מקרים, במקרה הלוואי הסומך ובמקרה התיאור, לא תמיד יבוא כינוי חבור. בשניהם ההתניות הן תחביריות-סמנטיות.

"נושא הגיוני" לעומת "נושא תחבירי" במשפט הייחוד

שולמית אליצור (2004, עמ' 181 – 184) גורסת כי העמדתו של חלק הייחוד בראש המשפט עשויה ליצור, לפעמים, מבנה משפט מתוח ומבלבל לקורא: את נושא המשפט נהגו דוברי השפה העברית למצוא בראשו של המשפט, בגלל זאת, כשהם פוגשים בשם הראשון הוא נקבע כנושא של המשפט בתודעתם. כאשר יש לפנינו משפט ייחוד נתפס חלק הייחוד כ"נושא ההגיוני". אך לאחר שלקרו את כל המשפט כולו מתברר לנו שאין הוא הנושא האמיתי, ונוצר אפוא מתח בין "הנושא ההגיוני" (חלק הייחוד) לבין "הנושא התחבירי" (האמיתי) של המשפט. המבנה של משפט הייחוד אכן משמש,

לעתים קרובות, כדי להבליט את הגורם החשוב והמשמעותי שבמשפט, במקרים שגורם זה איננו הנושא התחבירי.

משפט בעל אוגד לעומת משפט ייחוד

אברהם אבן-שושן (1972, עמ' 805) גורס כי: אם הנושא במשפט הוא שם-עצם או פועל בזמן בינוני (הווה), שגם לו בלשון העברית אופי של שם-עצם (שומר, סופר, אופה וכו'), תבוא לפעמים מילת-קישור בין הנושא לנשוא לשם הגדרת הזמן או לשם הדגשה. מילת-קישור זאת נקראת "אוגד", דוגמות: **"אברהם היה העברי הראשון"**; **"הנפט הוא גוזל"**. במשפט הראשון הנושא – **"אברהם"**, הנשוא – **"העברי"**, בין הנושא לנשוא ניתן האוגד **"היה"**, ללמדנו כי המדובר הוא בעבר. במשפט השני הנושא – **"הנפט"**, הנשוא – **"גוזל"**, ומילת **"הוא"** משמשת אוגד ביניהם, להדגיש כי הנפט הוא הגוזל.

אליעזר רובינשטיין (1980, עמ' 42) מדגיש שיש בלשון העברית משפטים שלא לפרש אותם כמשפטי ייחוד כלל, ואין לנו אלא לומר על שמות-הגוף שבהם, שהם אוגדים, למשל, במשפט הבא: **"הסכנה היא שהילד לא ימצא את הדרך"**. משפט זה אינו משפט ייחוד, שכן מה שיש בו אחרי שם-העצם **"הסכנה"** אינו יוצר כלל משפט: **"היא שהילד לא ימצא את הדרך"** והרי עיקרו של משפט ייחוד, שיש בו משפט שלם ולפניו שם-עצם בעמדת ייחוד. ואם לא משפט ייחוד לפנינו, אוגד לפנינו. מן האמור כאן לא עולה שרצף מלים ב: **"זודתי היא רופאה"** לא יתפרש לעולם כמשפט ייחוד. אם נשמע רצף מלים זה כך: **"זודתי – היא רופאה"**, לא נהסס לומר שמשפט ייחוד לפנינו.

בשנים האחרונות, מחקרים רבים עסקו בעניין "תחבירו של האוגד" בלשון העברית המודרנית, אלא שרק מעט מהמחקרים האלה ניסו להציע הסבר למאפיינים התחביריים המיוחדים של האוגד "זה". המאפיין התחבירי הבולט של המילה "זה" בהיותה אוגד במשפט היא העדר יחס ההתאם בין "זה" לבין נושא המשפט; בניגוד לאוגד השמני (הוא, היא, הם, הן), שהוא מתאים, ברוב המקרים, במינו ובמספרו עם נושאו של המשפט, ובמקרים מיוחדים, גם עם הפרדיקט של המשפט. נטייתו של האוגד "זה" לעולם אינה תלויה במינו ובמספרו של נושא המשפט, כפי שיכול לראות בדוגמאות שלהלן:

חכלבים (זכר, רבים) הם (זכר, רבים) חיות מועילות.

חכלבים (זכר, רבים) זה (זכר, יחיד) חיות מועילות.

העדרו של ההתאם במשפטי "זה" עשוי לעורר את השאלה: האם הצירוף-השמני שבא לפני "זה" הוא באמת נושאו של המשפט: היות ובעברית, ההתאם שבין האוגד לבין הנושא של המשפט הוא, על הרוב, הכרחי. הסבר אחד שעולה על הדעת הוא שייחוד שהצירוף-השמני במשפטי "זה" כלל אינו נושא המשפט. במפורט, אם אנו מדברים על סוג של משפט ייחוד שבו כינוי הגוף "זה" הוא נושאו של המשפט, למעשה אין אנו מדברים על העדר ההתאם אלא על התאם שלם עם נושאו של המשפט במין ובמספר. לפי גישה זו, יש לנתח את שני המשפטים הבאים באופן דומה, שבו הצירוף-השמני

שבתחילת המשפט הוא נושא הדיון (ההגייוני) (topic), ואילו כינוי הגוף, שמרפרר אל נושא הדיון, הוא הנושא הדקדוקי או התחבירי:

"התינוק שלי, הוא נרדם."

"התינוק שלי זה תופעה."

בניגוד למשפטי "זה", השאלה האם משפטים שמנייים עם האוגד "הוא" הם משפטי ייחוד (אשר ה"אוגד" שבהם הוא למעשה הנושא של המשפט) זכתה להתייחסויות רבות בספרות הבלשנית. רובם של החוקרים שעסקו בשאלה הזאת הגיעו למסקנה ש"הוא" הוא למעשה האוגד ולא הנושא של המשפט (ראו למשל ברמן וגרוסו 1976, ברמן 1978, ודורון 1983; לניתוח כמשפט ייחוד, ראו: אורנן 1965). אך מכך לא ניתן להסיק באופן מיידי שאותו הניתוח יכול לחול גם על משפטי "זה", שכן ייתכן שהמשפטים האלה יש להם מבנה תחבירי שונה; ספק זה מתעורר בפרט לאור העדר ההתאם, אחד מתכונותיו הטיפוסיות של הנושא. לכן, יש לבחון לעומק את מידת הסבירות של ניתוח שבו "זה" הוא הנושא ולא אוגד של המשפט.

הסיבה הראשונה לפקפק בנכונותו של הניתוח כמשפט ייחוד היא העובדה שסוג המשפטים שבו אנו דנים אפשרי רק עם "זה" ולא עם כינויי גוף אחרים: אם נדבר על כינוי גוף שמרפרר לצירוף-שמני שבא בתחילתו של המשפט, יש לצפות שכינוי הגוף יותאם לצירוף-השמני. אלא שבפועל, האוגד "זה" מופיע גם כשהצירוף-השמני מציין יישות אנושית, כמו בדוגמאות הבאות:

ילדים זה עבודה קשה.

אמא שלה זה סיפור מההפטרה.

אני זה אני ואתה זה אתה.

העובדה ש"זה" אינו כינוי הגוף שנצפה לו במשפטי ייחוד עם נושא דיון אנושי מומחשת בבירור במשפטי ייחוד שבהם כינוי הגוף אינו בעמדת נושא, כמו בדוגמאות הבאות:

ילדים, קשה להסתדר איתם / עם זה.

אמא שלה, אתם חייבים להכיר אותה / את זה.

אני, מה אתם חושבים שאני / שזה ?

מבין הדוגמאות הללו, היחידה שמאפשרת "זה" במשפט ייחוד היא הראשונה, שבה אפשרי פירוש שאותו נכנה "אירוע סמוי" – כלומר, "ילדים" בדוגמה הזאת יכול להתפרש גם כ"מצב/אירוע הכולל "ילדים". סוג זה של פירוש קיים גם הוא במשפטי "זה" רבים, כמו למשל בדוגמה: "ילדים זה עבודה קשה". על אף שפירוש מסוג זה יכול להסביר את הבחירה בכינוי הגוף "זה" (ואולי גם את העדר ההתאם), לא כל משפט "זה" מאפשר סוג זה של פירוש. לכן, סיבה ראשונה לפסול את הניתוח כמשפט ייחוד היא שבמשפט הייחוד אם נושא הדיון הוא צירוף-שמני אנושי לא נצפה למצוא דווקא את כינוי הגוף "זה". יש סיבה שנייה לפסול את הניתוח כמשפט ייחוד היא שמשפטי הייחוד מוגבלים, על הרוב, לפסוקית הראשית. מאפיין זה של משפטי הייחוד היא הסיבה שבגללה פסל חזות (1994, עמ' 265 – 282) את הניתוח של משפטי "זה" עם פסוקית מקור כמשפט ייחוד; ראו גם את השימוש במאפיין זה במסגרת

הוֹיכּוּחַ בֵּין דּוֹרוֹן וְהֵיִיִקוּק (2010, עמ' 1774 – 1776) לִבֵּין לִנְדוּ (2011, עמ' 129 – 141) בְּשֶׁאֱלֵת נִיתוּחֶם שֶׁל מִשְׁפָּטִים כִּמוֹ "דְּנִי, יֵשׁ לּוֹ יִלְדִים". כִּפִּי שֵׁישׁ לְמִצּוֹא בְּדוּגְמוֹת הַבְּאוֹת, נִסְיוֹן לְשִׁבֵץ מִשְׁפֵט יִיחּוּד כִּפְסוּקִית מְשׁוּעֵבֶדֶת בְּמִשְׁפֵט תְּנַאי אִו כְּמִשְׁלִים שֶׁל שְׁמֵעֵצֶם מוֹבִיל לֵאֵי דְקוּקִיּוֹת:

**אִם חֲתוּלִים, הוּא לֹא מִסְתַּדֵּר אִיתָם, מָה הוּא יַעֲשֶׂה עִם יִלְדִים ?
הַעוֹבְדָה שֶׁאֵמָא שְׁלֵה, אִתָּם לֹא מְכִירִים אוֹתָהּ, מִפְּשֻׁטֵת אֵת הָעֵנִינִים.
מִשְׁפֵט יִיחּוּד כְּפּוּל**

נוֹיָה כְּצוּמֵת (2003, עמ' 249) מְדַגִּישָׁה שֵׁישׁ מְקָרִים שְׁבָהֶם נִמְצָא "מִשְׁפֵט יִיחּוּד כְּפּוּל", כְּשֶׁבִלְשׁוֹן הַפִּיּוּטִים הַפִּיּוּטֵן הָעִבְרִי, לַעֲתִים נְדִירוֹת, מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּמִשְׁפֵט יִיחּוּד בְּתוֹךְ מִשְׁפֵט יִיחּוּד אַחֵר. כִּךְ לְמִשְׁל: "טוֹב, טְהוֹרִים אֲמָרִיו וְנְעִימִים דְּבָרָיו / טוֹב, טְעָמֵי דְתוֹ, הַשׁוֹמְרִים אֲשָׁרִיו". (דְּבָרִים אִיכָה, אוֹפֵן, טוֹרִים 25, 26). בְּטוֹר הָרֵאשׁוֹן מוֹפִיעַ מִשְׁפֵט יִיחּוּד רִגִיל: "אִמְרִיו" וְ"דְבָרָיו" מִתִּיחָסִים אֵל "טוֹב" (= הָאֵל). וְאִילוּ בְּטוֹר הַשְּׁנִי הַפִּיּוּטֵן מְבִיא אֵת מִשְׁפֵט יִיחּוּד כְּפּוּל. רֵאשִׁית כֹּל בֵּא מִשְׁפֵט הַיִּיחּוּד הָרֵאשׁוֹן: "טוֹב, טְעָמֵי דְתוֹ", כְּלוֹמֵר טְעָמֵי דְתוֹ (= מְצוּוֹתָיו) שֶׁל "טוֹב" (= הָאֵל). וְלֵאחֵר מִכֵּן הַפִּיּוּטֵן מְבִיא אֵת מִשְׁפֵט הַיִּיחּוּד הַשְּׁנִי: "טְעָמֵי דְתוֹ, הַשׁוֹמְרִים", כְּלוֹמֵר מִי שְׁשׁוֹמֵר אֵת מְצוּוֹתָיו. בְּסֵךְ הַכֹּל הַפִּיּוּטֵן הִיָּה רוֹצֵה לֹמֵר: (אֲשָׁרֵי מִי שְׁשׁוֹמֵר אֵת מְצוּוֹתָיו שֶׁל הָאֵל). וְכִךְ עוֹד דּוֹגְמָאוֹת: "עוֹלָה, טוֹעֵנָתוֹ, הֵלֵא מְעָה הוֹמִים" (עַקֵּב וְתֵאמֵר צִיּוֹן, יוֹצֵר, טוֹר 16). כְּלוֹמֵר: (הַמְעִיִים שֶׁל מִי שְׁטוֹעֵנָת אֵת הָעוֹבֵר שְׁלֵה – הוֹמִים). וְעוֹד: "הַמְרַעֲבֵת, נְפִשָׁה, שִׁבְעָה מְשֻׁבֵּיעַ" (רֵאשׁ הַשְּׁנָה, זוֹלֵת אֵת אֵיִילוֹת שֶׁלֵּשׁ, טוֹר 43). כְּלוֹמֵר: (הָאֵל הַשְּׁבִיעַ אֵת הַנִּפְשׁ שֶׁל מִי שֶׁהֵיִתָּה רַעֲבָה).

שִׁימוּשֵׁי וְתַפְקִידֵי שֶׁל מִשְׁפֵט הַיִּיחּוּד בְּתַחֲמוּמֵי הַשׁוֹנִים שֶׁל הַשְּׁפָה הָעִבְרִית
לְפִי יִצְחָק שְׁלִזִינְגֵר (1994, עמ' 71 – 72) בְּעִבְרִית הַמּוֹדֵרְנִית מְצוּיִים מִשְׁפֵטֵי הַיִּיחּוּד בְּשֵׁתֵי רֵמוֹת מְשֻׁלָּב קוּטְבִיּוֹת: מְצַד אַחַד – בְּלִשׁוֹן הַדִּיבּוּר, וְכִנְרָאָה – הַרְבֵּה בְּלִשׁוֹן הַיִלְדִים, וּמִן הַצֵּד הָאֲחֵר, אִף כִּי בְשִׁכִּיחוֹת נִמוּכָה לְמַדִּי, בְּמִשְׁלָבִים גְּבוּהִים, כְּגוֹן: בְּנֵאוּמִים וּבְטַקְסֵטִים פּוֹרְמָאֵלִיִים שֶׁל הַלִּשׁוֹן הַכְּתוּבָה. בְּמִשְׁלָבִים הַנְּמוּכִים אֵין הַתְּנוּיֹת תְּחַבִּירוֹת וּמִיִּלּוּנוֹת בְּרוּרוֹת. בְּלִשׁוֹן הַדִּיבּוּר נִמְצָא מִשְׁפֵטֵי יִיחּוּד מְגוּוּנִים בְּיֹתֵר. אִם יוֹכַח, כִּי שִׁכִּיחוֹתֶם שֶׁל מִשְׁפֵטֵי הַיִּיחּוּד אֲצֵל הַיִלְדִים אֲכֵן גְּבוּהָה יוֹתֵר, יִיתְכֵן שְׂרָאוּי לְתִלוֹת אֵת הַתּוֹפְעָה בְּחִשְׁבָּה לֹא מְאוּרְגָנָת, דֵּהֵיִנוּ: בְּמַעֲבֵר מְמוּקָד אַחַד בְּמִשְׁפֵט אֵל מוּקָד אַחֵר בְּמַהֲלֵךְ בְּנֵיִתּוֹ שֶׁל הַמִּשְׁפֵט. הַשְּׁעָרָה זֹאת טְעוּנָה הוֹכַחָה גַם בְּתַחֲמוֹם הַפְּסִיכּוֹלִנְגּוּוֹסְטִיקָה. יֵשׁ לְצִיֵּן שֶׁמִּשְׁפֵטֵי הַיִּיחּוּד מְצוּיִים בְּתַחֲמוּמִים שׁוֹנִים וּמְגוּוּנִים שֶׁל הַשְּׁפָה הָעִבְרִית, וְשֶׁבִיִּחּוּד מִיָּלָה בְּרֵאשׁ הַמִּשְׁפֵט יֵשׁ מְשׁוֹם תַּפְקִידִים שׁוֹנִים, שֶׁהַחֲשׁוּבִים שְׁבָהֶם, לְפִי דַעַתְנוּ, הֵם:

1 - לְהַבְלִיט אֵת חֵלֶק הַיִּיחּוּד (הַדְּגָשָׁה)

רִינָה בֶן־שַׁחַר (1990, עמ' 132) גּוֹרֶסֶת כִּי אַחַת מֵהַדְּרָכִים הַתְּחַבִּירוֹת הַקִּיּוּמוֹת בְּעִבְרִית לְהַדְּגֵשׁת חֵלֶק מְחֻלְקֵי הַמִּשְׁפֵט הִיא יִצִּירַת מְבִנָּה הַנְּקָרָא בְּתַחֲבִיר הַמְּסוֹרֶתִי מִשְׁפֵט יִיחּוּד. כֹּאשֶׁר חֵלֶק מְחֻלְקֵי הַמִּשְׁפֵט מוֹעֵבֵר לְרֵאשׁ הַמִּשְׁפֵט, וּמְקַבֵּל מְעַמֵּד וְצוּרָה שֶׁל נוֹשָׂא, אִף עַל פִּי שְׁבֵרוּב הַמְּקָרִים אֵין הוּא הַנוֹשָׂא הַתְּחַבִּירִי. כְּדוּגְמָה לְתַפְקִיד זֶה שֶׁל "הַדְּגָשָׁה" יִצְחָק פֶּרֶץ (1961, עמ' 270 – 272) מַעֲלָה מִשְׁפֵטִים מְסוּג "הַחֲכָם

עֵינָיו בְּרֵאשׁוֹ. (קוהלת: ב / יד), הבלטת חלק הייחוד מובנת מהניתוח הקודם. הפיסוק, אם רוצים להבליט את חלק הייחוד הבלטה יתירה, מפרידים בינו ובין גוף המשפט במפריד. במשפט שהובא כאן הוצא הלואי מחוץ לגוף המשפט ומשמש חלק ייחוד. והנה עוד דוגמות למשפט ייחוד בתפקיד הבלטה – מן התנ"ך: **"חסידה ברושים ביתה"** (תהלים: קד / יז); **"כל הבן היילוד היאורה תשליכוהו"** (שמות: א / כב). עמנואל אלון, ליאורה גרילק גילה שילה (2006, עמ' 161). גורסים שבמקרא משפטי ייחוד מצויים לרוב בלשון השירה הקדומה ובנבואה. הם שגורים פחות בפרוזה המקראית. הנה דוגמות נוספות למשפטי ייחוד שבמקרא: **"תמים דָּרָךְ הָאֵל"** במשפט השמני הזה הנושא הוא **"דָּרָךְ הָאֵל"** והנושא הוא **"תמים"**. תפקידה של המילה **"הָאֵל"** במשפט אינו כה בולט כפי שהוא מופיע במשפט דומה עם המסקנה המוחלטת, **"הָאֵל תמים דָּרָכו"**, שנזכר יותר מפעם אחת ב(שמואל ב: כב / לא) וגם ב(תהלים: יח / לא). כאן הנושא הוא **"דָּרָכו"**, והנושא הוא **"תמים"**; השם הבודד **"הָאֵל"** עומד מחוץ למשפט, כיישות מוחלטת. פסוק זה, ניתן לפרשו כך: הדרך התמימה היחידה היא דרכו של אלוהים ולא דרך אחרת. פירוש זה מסתמך על הפרדתה וייחודה של המילה "האל" ולשים אותה בראש הפסוק. לפיכך, יש להדגיש שתפקידו של משפט הייחוד במקרא, ברוב המקרים, הוא הבלטת הדבר הכי חשוב שבפסוק. להלן מספר דוגמאות למשפט הייחוד במקרא: **"רושלים הרים סביב לה ויהיה סביב לעמו מעתה ועד עולם"** (תהלים: קכה / ב); **"ואני מעתה לא יעמד בי כח ונשמה לא נשארה בי"** (דניאל: י / יז); **"הנני מעיר עליהם את מדי אשר כסף לא יחשבו ונהב לא יחפצו בו"** (ישעיהו: יג / יז).

2 - למנוע ריחוק רב מדי בין הנושא לבין הנושא (פישוט הדברים)
כדוגמה לתפקיד הזה יצחק פרץ (1961, עמ' 270 – 272), מביא משפטים מסוג **"קולו של כל הבוכה בלילה נשמע"**, שבו מורגשת כבדות בגלל המרחק שבין הנושא **"קולו"** ובין הנושא **"נשמע"** בשל הלוואי הארוך **"של כל הבוכה בלילה"**; לעומת זאת, משפט הייחוד **"כל הבוכה בלילה קולו נשמע"** קל במסירתו וקל בהבנתו. לכן נוסף על ההדגשה יש לייחוד תפקיד של פישוט הדברים.

3 - ליצור דרימשמעות ובלבול מכוונים אצל הקורא או השומע
שולמית אליצור (2004, עמ' 183 – 184) גורסת כי המבנה של משפט הייחוד מנוצל על-ידי המשוררים כדי להדגיש גורמים מסוימים במשפטיהם או כדי ליצור "ערפול מכוון" בין הנושא ההגיוני (חלק הייחוד) לבין הנושא התחבירי של המשפט. היא מדגישה שמשפט הייחוד עשוי ליצור מבנים תחביריים מעוקלים, ולמעשה אפשר היה לצרף מבנה משפט כזה לקבוצת האמצעים הרטוריים התחביריים המובילים לחוסר סדר. היא מדגישה גם שחלק הייחוד במשפט איננו מוגבל למילה אחת. ניתן להביא כמה מילים, ואף טור שירי שלם, הנראים כנושא, ורק מאוחר יותר מתברר שמדובר במושא או בלוואי. כך, דרך משל, שם (ר' יהודה הלוי) בקינה "הה בת" בפי האם השכולה את מילות הזעקה:

בֵּת מוֹצֵאֵת מִקְדָּר הוֹרְתָה -

אֵיךְ אֶחֱיָהּ, וּמִנְפְּשֵׁי גִזְרָתָהּ ?

הטור הראשון כאן, אשר יש להבינו כאילו נכתב: (בת אשר מוצאת מחזר הורתה), איננו משפט עצמאי, שכן למה שנראה לכאורה כנושא "בת" מצורף משפט לוואי מתאר בלבד, אך אין בו נושא. אבל גם הטור הבא איננו נפתח בנושא המצופה, אלא במשפט חדש לכאורה, שבו הנושא הוא ה"אני" (הנסתר בפועל "אֶחֱיָהּ"), כלומר האם הדוברת. רק בסיום הטור מתברר הקשר בין המשפטים: הכינוי שבמילה "גִּזְרָתָהּ" מוסב על ה"בֵּת" שנזכרה קודם, ומתברר שלפנינו משפט ייחוד שנושא התחבירי "האם", אך "הבת" הועמדה בראשו. סדרו התקין של משפט זה היה אמור לכאורה להיות: "אֵיךְ אֶחֱיָהּ, וּמִנְפְּשֵׁי גִזְרָתָהּ שֶׁל הַבֵּת הַמוֹצֵאֵת" וכו'. על-ידי העמדת הבת בראש המשפט הצליח המשורר מצד אחד להבליט את שתי הדמויות המרכזיות, "האם" ו"הבת", ולתת לשתיהן משקל דומה, ומצד שני הוא יצר במכוון משפט בלתי מסודר באופן הגיוני, ועל-ידי כך המחיש את רגשותיה הנסערים של האם שאינה מסוגלת לסדר את דבריה כראוי שעה שהיא זועקת ומקוננת על בתה.

בשיא הים של (ר' יהודה הלוי) "התרדוף נערות":

וּמִלְחִים - יְדִיָּהֶם פְּמִלְחִים, / וְחֻכְמֵי הַתְּרָשִׁים מִתְּרִישִׁים.

המשפט "וּמִלְחִים - יְדִיָּהֶם פְּמִלְחִים" הוא משפט ייחוד, הבא במקום: "יְדִיָּהֶם שֶׁל הַמִּלְחִים הֵם כַּמִּלְחִים". נושא המשפט הוא אפוא "יְדִיָּהֶם שֶׁל הַמִּלְחִים", החלשות כסמרטוטים (מְלָחִים). "הַמִּלְחִים" עצמם מהווים לוואי. העמדתם בראש המשפט, בחלק הייחוד, מבליטה את העובדה שלמעשה מדברים עליהם עצמם, ונושא המשפט, "יְדִיָּהֶם", איננו אלא מטונימיה.

שימוש מתוחכם יותר עושה (ר' יהודה הלוי) במשפט ייחוד בהמשך אותו שיר. לאחר שתיאר את גלי הים הגבוהים (המדומים לאריות) כנגד הגלים הנמוכים (המדומים לנחשים) הוא מספר על תנועה של רדיפה של שני סוגי הגלים:

וְרֵאשׁוֹנִים - דְּלָקוּם אֶתְרוֹנִים / פְּצַפְעוֹנִים וְאֵין לָהֶם לְחָשִׁים.

משפט הייחוד "וְרֵאשׁוֹנִים - דְּלָקוּם אֶתְרוֹנִים" מטשטש את נושא המשפט, באופן שלא ברור מי רודף אחרי מי: על-פי ניתוח תחבירי שגרתי של המשפט, ברור ש"אֶתְרוֹנִים" (הם הגלים הנמוכים) הוא הנושא, והם הדולקים אחרי ה"רֵאשׁוֹנִים" (הגלים הגבוהים). אבל הפתיחה במילה "וְרֵאשׁוֹנִים" קובעת מילה זו בתודעה כנושא ההגיוני, ודומה לכאורה שהם הדולקים אחרי ה"אֶתְרוֹנִים". בלבול זה בין הנושא התחבירי לנושא ההגיוני נעשה כאן בכוונה תחילה: המשורר אינו מבקש לומר שדווקא גורם אחד רודף אחר חברו, אלא ליצור טשטוש מכוון שבו נדמה כי הכל רודפים אחר הכל. בעזרת משפט הייחוד הצליח המשורר (יהודה הלוי) להמחיש באופן עז את ההתרוצצות הכללית שבמערבולת שבים.

4 - לעיצוב דיאלוגים בסיפורת

לפי רינה בן-שחר (1990, עמ' 134) המבנה של משפט ייחוד מופיע לא רק בלשון הכתב אלא גם בלשון הדיבור, ומשמש כאחד הסמנים התחביריים לעיצוב דיאלוגים

בסיפורת, לשם דוגמה יש להתבונן במשפט הבא שברומנו של עמוס עוז "מנוחה נכונה": **"תשמע, אודי. אתה רוצה להיות פה הבוס, תהיה הבוס כמו שאתה רוצה. אני, שום דבר לא בוער לי."** (עמוס. עוז, 1982, עמ' 17). הדובר, החושב על עצמו כנושא המשפט, אך טבעי הוא שיפתח את דבריו במילה "אני" (זהו הנושא הפסיכולוגי), ובהמשכו של המשפט, הנאמר באופן ספונטאני ובלא "תכנון לשוני", כשמסתבר ש"אני" אינו הנושא התחבירי (בהתחשב בדגמים התחביריים של העברית), יבוטא תפקידו התחבירי (של "אני") באמצעות מילת היחס והכינוי החוזר ("לי"):

שום דבר לא בוער לי (ל + אני).

נושא נושא מושא

ודוגמאות נוספות מתוך דיאלוגים:

"בוא הנה. תגייד רגע. דן שטארקמן – הבית שלו מימין או משמאל לבית שלכם?"
(י. בן-נר, "משחקים בחורף", עמ' 8)

"הזמרים של אדירנה, אמר החייל, שמם יצא בכל העולם."
(נ. אלוני, "חייל טורקי מאדירנה", עמ' 12)

בשני המשפטים האחרונים הובא הלוואי של הנושא לראש המשפט וקיבל מעמד של נושא ("הבית של דן שטארקמן מימין או משמאל לבית שלכם?"; "שם הזמרים של אדירנה יצא בכל העולם").

לשם דוגמה נוספת נביא את המשפט הבא מסיפורה של דבורה בארון "שברירים", הנוטה לסטות מסדר החלקים המקובל במשפט: **"שולחן האוכלים בחדר הגדול היתה הרצפה מסביבו משופעת והולכת וגבוהה בכיוון למקום עמדו"** (דבורה בארון, "שברירים", 1969, עמ' 97).

לפי רינה בן-שחר (1990, עמ' 132) תפיסת התחביר המסורתית רואה במבנה כזה כסטייה ממבנה בסיסי, שבו הצירוף **"שולחן האוכלים..."** אינו נושא המשפט, ורק לשם "הדגשה" ו"מסיבה לוגית-פסיכולוגית" הוא קיבל מעמד של נושא (הדובר המדבר עליו רואה אותו כנושא). והנה משפט הבסיס:

נושא לוואי לנושא אוגד נושא

"הרצפה מסביב שולחן האוכלים בחדר הגדול היתה משופעת והולכת..."

5 - לשרת את ענייני הצורה בשירה

לפי אפרים חזן (2003, עמ' 63) שינוי הסדר בחלקי המשפט וקביעת תבנית של משפט ייחוד הם, כידוע, עניין של הדגשה במשפט; ואולם כשהמשקל או החרוז דורשים זאת, ישרת המבנה של משפט הייחוד את ענייני הצורה בשיר. בעניין זה נויה כצומת (2003, עמ' 246), גורסת שיש למצוא מקרים מעניינים, אשר בהם הפייטן העברי מעבד פסוק מקראי או קטע מדרשי כלשהו, והוא הופך את המשפט הפרוזאי למשפט ייחוד. אף כי לא היה הכרח לעשות זאת מבחינה תבניתית. כאן מתגלה חיבתו של הפייטן לסגנון הזה, (לפי דעתנו חיבתו של הפייטן מתבססת על שירותו של מבנה הייחוד למשקל והחרוז של השיר). נויה מביאה מספר פסוקים

מהמקרא, למשל: "לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך" (ויקרא: יט / יז). ואילו הפייטן הופך את המשפט הרגיל של הפסוק המקראי אל משפט ייחוד על-ידי הקדמת המילה המודגשת "אח": "אח, לא תשנאיהו הוכיחו בריכוך נאמיד" (קדושים, יוצר, טור 43). ונביא את הדוגמא הבאה: נאמר ב(ברייתא דמלאכת המשכן, עמ' 33): "אין אתה יודע כמה רחבה של קלע עד שתדע בגבהה של חצר". ואילו אומר הפייטן שלנו: "וכל קלע, קומתו חמש ורחבו חמש ומניין הקלעים ששה וחמשים / והמסך החיצון שלפתח החצר, ארכו עשרין אמה ורחבו טפחים שלשים" (פקודי, יוצר, טורים 80 – 81). הפייטן הופך את המשפטים המדרשיים הפרוזאיים המשתמשים במילית "של" אל משפטי ייחוד טיפוסיים.

6 - לציין תנאים שונים או דעות שונות באשר לדין

את התפקיד הזה מציין שמעון שרביט (2003, עמ' 66 – 67) כשהוא מדגיש שבמשנה נפוץ מאוד הוא משפט הייחוד, כשהוא בא במגוון דגמים תחביריים, ואפשר שמשפט הייחוד מסימני ההיכר המבניים האופייניים ביותר לסגנון המשנאי. שרביט מדגיש שאין תימה בדבר, שהרי המשנה מנסחת את דבריה לרוב במשפטים שתבניתם בינארית (כלומר, מורכבים משתי יחידות): רישא (העניין הנידון, המקרה, הנסיבות) וסיפא (הדין), דוגמאות: "תפילת הערב – אין לה קבע." (ברכות: כ / א); "חרש שוטה וקטן – פגיעתן רעה." (בבא קמא: ח / ד); "כל כתבי הקודש – מצילין אותן מפני הדליקה." (שבת: טז / א), וכאשר חלק הייחוד הוא נושאי, יבוא כינוי גוף או כינוי רומז בראש הסיפא בתוספת מילת ההצגה (של הדין) "הרי", כגון: "הפודה מיד הגיזבר – הוא נותן פאה לכל." (פאה: ב / ח); "כל המרבה בבדיקות – הרי זה משובח." (סנהדרין: ה / ב); "הזאב והארי והדב והנמר והברדלס והנחש – הרי אילו מועדין." (בבא קמא: א / ד). שרביט מדגיש גם שבמשנה יש משפטים רבים מאוד מכילים חלק ייחוד שהוא פסוקית זיקה עצמאית או לוואית. רישא זו היא בדרך כלל תנאית: "המתפלל וסעה – סיסן רע לו." (ברכות: ה / ב); "וכל המתנה על מה שכתוב בתורה – תנאו בטל." (כתובות: ט / א); "כל המקיים את התורה מעוני – סופו לקיימה מעושר." (אבות: ד / ט); "כהן ולוי, שלקחו את הגורן – המעשרות שלהם." (פאה: א / ו); "שרץ, שנמצא במקדש – כהן מוציאו בהמינו." (עירובין: י / טו). והנה דוגמות למשפטים שיש בהם תנאים שונים או דעות שונות באשר לדין: "חתן – אם רצה לקרות קרית שמע בלילה הראשון, קורא." (ברכות: ב / ח); "המציל מן הנהר או מן הניס או מן הליסטים – אם נתיאשו הבעלים, הרי אילו שלו." (בבא קמא: י / ב); "ספוג – אם יש לו אחיזה, מקנחים בו. ואם לאו – אין מקנחים בו." (שבת: כא / ג); "כרם רבעי – בית שמיי אומרים: אין לו חומש ויש לו בשיעור. ובית הלל אומרים: יש לו." (פאה: ז / ו).

המסקנות

- 1- דעותיהם של הבלשנים העבריים לגבי מבנהו של משפט הייחוד שנויות במחלוקת, האחת רואה בו שהוא משפט פשוט והשנייה רואה בו שהוא משפט מורכב. ולפי דעתנו, משפט הייחוד, בעיקר, הוא משפט פשוט אשר הוצא ממנו חלק תחבירי כלשהו והועבר לראש המשפט.
- 2- בעיקר, משפט הייחוד צריך להיות מכיל, משפט שלם ולפניו שם-עצם בעמדת ייחוד, ואם לא, אין לפניו משפט ייחוד כלל.
- 3- כאשר הכינוי המוסב של משפט הייחוד ממלא תפקיד של תיאור הפועל, על הרוב יהיה השם שיוחד הוא בעל תכונת "חי". שם חסר תכונת "חי" שכיח יחסית יחסית בתיאורי מקום והוא נדיר ביותר ובלתי תקין במקרי התיאורים האחרים. הכינוי המוסב אליו מותנה במילת היחס.
- 4- יש מקומות שבהם נשאר מילת היחס, הנמצאת בכינוי המוסב, גם בחלק הייחוד.
- 5- משפטי הייחוד מצויים בתחומים שונים ומגוונים של השפה העברית, ושבייחוד מילה בראש המשפט יש משום תפקידים שונים. אלא שמשפט הייחוד נפוץ מאוד במשנה ביותר בדגמים תחביריים שונים ומגוונים, ואפשר שמשפט הייחוד הוא מסימניו המבניים האופייניים ביותר של הסגנון המשנאי.

ביבליוגרפיה

❖ המקורות העבריים

- 1- אברהם אבן-שושן, המילון העברי המרוכז, הוצאת קרית-ספר בע"מ, ירושלים, 1972.
- 2- אורה שורצולד, לשאלת תקינותם והיווצרותם של משפטי הייחוד, ספר השנה של בר אילן, יג, תשל"ו.
- 3- אליעזר רובינשטיין, המשפט השמני, הקיבוץ המאוחד ואוניברסיטת תל-אביב, תשכ"ט.
- 4- אליעזר רובינשטיין, העברית שלנו והעברית הקדומה, ספריית אוניברסיטה משודרת, גלי צה"ל, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, ישראל, 1980.
- 5- אפרים חזן, פרקים בתולדות הלשון העברית. החטיבה הביניימית, יחידה 6, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 2003.
- 6- דבורה בארון, ילקוט סיפורים, יחדיו, בשיתוף עם אגודת הסופרים, תל-אביב, 1969.
- 7- יצחק פרץ, עברית כהלכה, הוצאת יוסף שרברק בע"מ, תל-אביב, 1961.
- 8- יצחק שלזינגר, פרקים בתולדות הלשון העברית, החטיבה המודרנית, יחידה 11, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 1994.
- 9- יצחק. בן-נר, שקיעה כפרית (סיפורים), עם עובד, ישראל, 1976.
- 10- מרדכי יואלי, תחביר עברי, הוצאת "יסודות", תל-אביב, 1964.

- 11- נויה כצומת, הסגנון העברי בפיוטי שמואל השלישי, 2003.
- 12- נסים. אלוני, רוץ, הייל טורקי, הקיבוץ המאוחד, ספרי סימן קריאה, תל-אביב, 2006.
- 13- ספר משנה תורה להרמב"ם.
- 14- ע' אורנן, המשפט הפשוט, אקדמון, תשכ"ט, תשל"ט.
- 15- ע. אורנן, תחביר העברית החדשה, אקדמון, ישראל, 1965.
- 16- עמוס. עוז, מנוחה נכונה, עם עובד, ישראל, 1982.
- 17- עמנואל אלון, ליאורה גרילק, גילה שילה, הטקסט הכתוב בעברית בתימינו: מאפיינים מבניים, תחביריים ולקסיקליים, הוצאת הספרים של מכון מופ"ת, ישראל, 2006.
- 18- רינה בן-שחר, דגמי המשפטים בעברית והפונקציות שהם ממלאים בלשון, סמינר דידקטי בידיעת הלשון, הפקולטה לחינוך, החוג ללמידה, הוראה והדרכה, נובמבר 2011.
- 19- רינה בן-שחר, הפואטיקה של הסיפורת - סגנון הסיפורת הלשון הסגנון ולשון הספרות, יחידות 9 - 10, בית ההוצאה לאור של האוניברסיטה הפתוחה, ישראל, 1990.
- 20- רפאל ניר, הוראת העברית כלשון אם, הוצאת ספרים "עמיחי" בע"מ, תל-אביב, 1974.
- 21- ש' נהיר, עיקרי תורת המשפט, בית הספר הריאלי העברי בחיפה, תשכ"ח. תש"ז.
- 22- שאול ברקלי, דקדוק עברי מודרג, הדפסה חמישית, הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1974.
- 23- שולמית אליצור, שירת החול העברית בספרד המוסלמית, כרך 3, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 2004.
- 24- שמעון שרביט, פרקים בתולדות הלשון העברית: החטיבה הקלאסית, יחידה 3, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 2003.
- 25- שרה ליפקין, נועה בדיחייקלפוס, שלב ב: עברית הבנה, הבעה ולשון, מטח - המרכז לטכנולוגיה חינוכית, ישראל, 2007.
- 26- תורה נביאים וכתובים.
- ❖ המקורות הלועזיים
- 1- E. Doron and C. Heycock, "In support of broad subjects in Hebrew", *Lingua* 120, 2010.
- 2- E. Doron, *Verbless predicates in Hebrew*, Doctoral dissertation, University of Texas at Austin 1983.
- 3- E. Kautzsch (ed). A. E. Cowley (trans), *Gesenius' Hebrew Grammar*, Oxford, 1910.
- 4- I. Hazout, "The Hebrew pronoun ze and the syntax of sentential subjects", *Lingua* 93, 1994.

- I. Landau, "Alleged broad subjects in Hebrew: A rejoinder to –5
Doron and Heycock", *Lingua* 121, 2011.
- R. A. Berman and A. Grosu, "Aspects of the copula in Modern –6
Hebrew", in P. Cole (ed.) *Studies in Modern Hebrew Syntax and
Semantics*, North Holland, Amsterdam 1976.
- R. A. Berman, *Modern Hebrew Structure*, University Publishing –7
Projects, Tel Aviv 1978.
- S. R. Driver. *A Treatise on the Use of the Tenses in Hebrew*. –8
Oxford, 1982.

תקציר

המחקר הזה מתייחס לנושא חשוב ומעניין בתחביר, והוא אחד הסוגים של המשפט הפשוט בלשון העברית, שהוא משפט הייחוד. המחקר הזה מתעניין בחקר חלקי המשפט שיכולים למלא תפקיד של חלק ייחוד במשפט הייחוד, גם הוא מתעניין בכינויי הגוף שיכולים למלא תפקיד של כינוי מוסב במשפט הייחוד. במחקר הזה מנסים לזהות את הגורמים התחביריים שיקבעו את הכללים העיקריים של משפט הייחוד. במחקר זה יידונו גם השאלות התיאורטיות בדבר דרך היווצרותו של משפט הייחוד.

חשיבותו של מחקר זה מתייחסת לקביעת מהותו של משפט הייחוד בחקר הלשוני, הרי שיש שתי דעות עיקריות לגבי שאלת מהותו ומבנהו של משפט הייחוד, כשהדעה הראשונה קובעת שמשפט הייחוד הוא משפט פשוט אשר הוצא ממנו חלק תחבירי כלשהו והועבר לראש המשפט (חלק הייחוד), ואילו הדעה השנייה קובעת שמשפט הייחוד הוא משפט מורכב אשר בו חלק הייחוד הוא הנושא והחידוש הוא הנשוא המורכב.

כמו כן לקביעת התחומים הבולטים ביותר שמשפט הייחוד משמש בהם, ויתר על כן לציין את התפקידים שמשחק אותם משפט הייחוד בשפה העברית, במחקר זה נקבעו ששה תפקידים עיקריים, כשהחשובים שבהם: תפקיד "ההדגשה", תפקיד "הסגנון", ותפקיד "דו־משמעות מכוונת".

Abstract**Casus Pendens In Hebrew Language, Structure and Functions****By Ahmed Jasim Mohammed****And Hussein Ismael Kadhim**

This study sheds light on an important topic in the structure of one of the simple sentences, which is "Casus Pendens". This research interested in the study of parts of sentence, which can be a extraposed part in casus pendens and the pronouns which can take the role of resumptive pronoun in casus pendens.

This research is an attempt to identify the structural factors, which can determine the rules of casus pendens. In this research we will discuss the theories related to the ways in which theses clauses are structured.

The importance of this study lies in its reference to the essence of the casus pendens in the linguistic research. There are two main opinions on the question of nature and structure of the casus pendens. The first opinion states that the casus pendens is a simple sentence from which some syntactic part has been removed and transferred to the head of the sentence. The second states that the casus pendens is a complex sentence in which the extraposed part is the subject and the innovation is the complex predicate.

This research also points to the most important areas in which this type of sentence is used in Hebrew. It also refers to the most important functions of the grammatical structure of the casus pendens, which are identified in this research with six main functions, the most important of these functions: the "emphasis" function, the "stylistic" function, And the "intended ambiguity" function.
